

XALQ QISSALARIDA ANTROPONIMLAR (HAZRATI ALI HAQIDAGI O‘ZBEK VA TURK QISSALARI MISOLIDA)

Farruh Bafoyev,

*filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti doktoranti,
Orcid: 0009-0000-4180-8039
Elektron pochta: farruxshod@mail.ru*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20648050>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va turk xalq og'zaki ijodida yuzaga kelgan hazrati Ali haqidagi qissalarda uchraydigan antroponimlar lingvopoetik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Antroponimlarning badiiy matndagi o'rni, ularning estetik va funksional xususiyatlari, obraz yaratishdagi roli hamda milliy-madaniy qatlamlarni ifodalashdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: antroponimlar, xalq qissalari, hazrati Ali, lingvopoetika, estetik funksiya, obraz yaratish, milliy kolorit.

Аннотация. В данной статье с лингвопоэтической точки зрения анализируются антропонимы, встречающиеся в народных повествованиях об Хазрате Али, сформировавшихся в узбекском и турецком устном народном творчестве. Рассматриваются место антропонимов в художественном тексте, их эстетические и функциональные особенности, роль в создании образа, а также значение в выражении национально-культурных слоёв.

Ключевые слова: антропонимы, народные повести, Хазрат Али, лингвопоэтика, эстетическая функция, создание образа, национальный колорит.

Abstract. This article provides a linguopoetic analysis of anthroponyms found in folk narratives about Hazrat Ali that emerged in Uzbek and Turkish oral traditions. It examines the role of anthroponyms in the artistic structure of the text, their aesthetic and functional features, their contribution to character creation, and their significance in expressing national and cultural layers.

Keywords: anthroponyms, folk narratives, Hazrat Ali, linguopoetics, aesthetic function, character creation, national color.

Kirish. Xalq og'zaki ijodi namunalarida onomastik birliklar, xususan, antroponimlar alohida badiiy va semantik yuklamaga ega bo'lib, ular asar mazmuni va g'oyasini ochishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, diniy va tarixiy shaxslar bilan bog'liq qissalarda qo'llanilgan ismlar xalqning dunyoqarashi, e'tiqodi va estetik qarashlarini o'zida mujassam etadi. Shu sababli ushbu maqolada hazrati Ali bilan bog'liq xalq qissalaridagi onomastik birliklarga, xususan, antroponimlarga e'tibor qaratildi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek tilshunosligida E. Begmatov va B. Jo'rayev (1966) atoqli otlarning stilistik va semantik imkoniyatlarini ochib bergan. D. Andaniyazova (2025) esa muvaqqat onomastik birliklarning badiiy-estetik va okkazional ma'no yaratishdagi rolini asoslagan. Turk folklorshunosligida İsmet Çetin shuningdek "Hz. Ali Cenklari" (Ahmet Özalp, İsmail Toprak) to'plovchilari Hazrati Ali qissalaridagi antroponimlarning badiiy va tarixiy funksiyalarini tahlil qilgan. Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar antroponimlarni

faqat nominativ birlik emas, balki madaniy kod va lingvopoetik vosita sifatida ham talqin qilish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda o'zbek va turk Hazrati Ali qissalaridagi antroponimlarning lingvopoetik xususiyatlarini aniqlash maqsad qilingan. Obyekt sifatida xalq qissalari matnlari, predmet sifatida esa ulardagi antroponimlarning semantik va ramziy funksiyalari o'rganildi. Tadqiqotda deskriptiv, kontekstual va qiyosiy (kontrastiv) metodlar qo'llanildi. Deskriptiv tahlil orqali antroponimlarning qo'llanishi, kontekstual tahlil orqali ularning matndagi ma'nosi, qiyosiy tahlil orqali esa o'zbek va turk variantlaridagi farqlar aniqlandi. Shuningdek, lingvokulturologik yondashuv asosida antroponimlarning madaniy va diniy qadriyatlar bilan bog'liqligi yoritildi.

Tahlillar va natijalar. Antroponimlar hazrat Ali turkumidagi xalq qissalari poetikasini ochib beruvchi muhim omillardan biridir. Chunki "xalq og'zaki ijodi namunalaridagi antroponimlar, toponimlar, hayvon va parrandalarga atab qo'yilgan nomlar o'zida boy axborotni tashishi, xalqning o'tmishi, yashash tarzi kabi ma'lumotlarni saqlashi bilan qimmatlidir". [1] Ular ijodkor xalqning tarixiy voqelikni poetik tafakkur orqali qayta talqin etishi natijasida yuzaga kelgan asarlardir. Qissalarda kelgan shaxs nomlarini tarixiylik mezoniga ko'ra, tarixiy shaxs nomlari va to'qima obrazlar nomlariga ajratish mumkin. Masalan, qissalarda Muhammad alayhissalom, hazrati Ali, Abu Bakr, Usmon, Umar, Fotimai Zahro, Xolid ibn Valid, Salmon Forsiy, Bilol ibn Raboh, Vahshiy, amiri Hamza kabi tarixiy shaxs nomlari xalqning tarixiy xotirasidan darak berib, obrazning semantik yukini oshirib, asar voqealarini o'quvchi tasavvurida haqiqatga yaqinlashtiradi. Qatron, Anqo, Muhtasham, Zarbil, Zapir, Toli Mag'ribiy, Anbariya, Qahqaha kabi to'qima obraz nomlari o'zlari ifodalagan semantik ma'no orqali o'ziga xos ramziylik tashiydi. Mazkur real va badiiy to'qima onomastik birliklar birgalikda tinglovchi va o'quvchiga tarixiy haqiqat, badiiy niyat hamda milliy dunyoqarashni uyg'un holda yetkazishga xizmat qiladi. Masalan, hazrati Ali janglarining oltinchi qissasi "Maqsuraning hazrati Ali qo'lida halok bo'lishi" deb nomlanib, qissa nomidayoq ikki obraz nomi e'tiborni tortadi: biri Ali, ikkinchisi Maqsura. Mazkur nomlarning o'ziyoq hali voqealikka kirib bormagan tomoshabin uchun muayyan tasavvurlar uyg'otadi: tarixiy muhit, bosh qahramon jasorati, raqib qahramon halokati. Qissaning qisqacha tafsiloti shunday: Omir ibn Sufyonning otasi Muhammad alayhissalomning Makkadan Madinaga hijratlari paytida hazrati Ali tomonidan o'ldirilgan edi. Shu sababli Omir undan o'ch olish payida yurardi. Kofirlar unga bu atrofda Aliga bas keladigan odam yo'qligini, Mag'ribda Muxbir ismli podshoh borligini, faqat ugina bu masalada yordam bera olishini aytishadi. Omir podshoh Muxbirga boradi, Muxbir ham unga yordam berishga rozi bo'ladi va xalqiga shunday deydi: "Kim lashkarimga boshchilik qilib, jangga olib borsa, unga qizimni beraman". Avvaldan shoh qiziga oshiq bo'lgan Maqsura esa fursatdan foydalanib, bu ishga rozi

bo'ladi. Voqealar davomida Maqsura hazrati Ali qo'lida o'lim topadi. Xo'sh, ushbu qahramonga xalq nega aynan Maqsura deb nom berdi? Maqsura arabcha "qusurli" ma'nosini anglatadi. E'tibor qilinsa, ushbu obrazga o'z nomidan kelib chiqib o'ziga xos ma'no yuklangan. Biznincha, Maqsuraning "qusur"i qissadagi ikki jihatda ko'zga tashlanadi. Birinchidan, u bir qizga bo'lgan o'zining o'tkinchi hoy-u havasini deb omonat jondan kechishga, o'lim bilan yuzlashishga tayyor. Ikkinchidan, ana shu o'tkinchi havas uning haq dinni ko'ra olmasligiga, "meni yuz pora qilsang ham Loti-Manotdan qaytmasman" deya botil e'tiqod bilan hazrati Ali qo'lida mushrik hoida halok bo'lishiga sabab bo'ladi. Mazkur turkumdagi "Uhud" qissasida tilga olingan to'qima obrazlardan yana biri Anbariya deb nomlanadi va unga ham semantik ma'nosiga mos yuqoridagi kabi poetik ma'no yuklanadi. U asarda Hind ismli ayolning qizi bo'lib, unga qul Vahshiy oshiq bo'lgan edi. Hind o'ch olish maqsadida amir Hamzani o'ldirmoqchi bo'ladi va bu ishni amalga oshirgan insonga yuqoridagi qissadagi singari qizi Anbariyani berishini aytadi. Buni eshitgan Vahshiy esa Anbariyaga yetishish orzusi sabab amir Hamzani o'ldiradi. Tarixiy haqiqatga ko'ra esa Vahshiy Hamza ibn Abu Tolibni o'z ozodligi uchun o'ldirgan. Demak, Vahshiy intilgan maqsad – "ma'shuqa" asli erk, ozodlik edi. Shu o'rinda nominativ birlik ma'nosiga e'tibor qaratamiz: "Anbariya" ismining o'zagi "anbar"dir. Lug'atlarda anbar so'zining bir necha ma'nolari keladi. Asosiy ma'nosi esa "Hasharotlar tanasidan – oshqozon yoki ichaklaridan chiqadigan mumsimon xushbo'y modda"dir.[2] Demakki, Anbariya kishiga xush yoqadigan, uni oshiq qiladigan ozodlik ramzidir.

Mazkur turkumdagi qissalardan yana birining nomi "Hazrati Ali tomonidan Qahqahaning o'ldirilishi" deb nomlanadi. Nomidan ko'rinib turganidek, qissada bosh qahramon hazrati Ali Qahqaha ismli shoh va uning jangchilari bilan kurashadi. Xo'sh, raqib qahramon nomi nega aynan Qahqaha? Qahqaha – "xoxolab kulish, qattiq kulgu"dir.[3] Asar avvalida "Yomonning kuchi yapaloqqa yetadi" – shoh Qahqaha musulmonlikni qabul qilgan fuqarosini turli qiynoqlarga soladi, o'g'lini o'ldiradi. Asar voqealari davomida esa shoh qo'rqqoligi sabab saroy ahli kulgusiga qoladi, zabun holatda hazrati Ali qo'lida halok bo'ladi. Mazkur turkumga oid turk folkloridagi "Hazret-i Ali'ning Kan kalesi cengi" qissasida esa o'zini xudo deb biluvchi shoh nomi ham aynan Kahkaha (Qahqaha) dir. Asarda unga shunday ta'rif beriladi: "Me'ger kal'anun ichinde oturan mel'un Tanrılık da'vasın idüb kendi zamirince cenneti cehennemi var imiş, kendisi bir yüksek köşk üzerinde durur imiş" (Ma'lum bo'lishicha, qal'a ichida yashovchi la'natlangan kishi (Qahqaha) o'zini xudo deb da'vo qilib, o'zining jannati va do'zaxini bunyod etgan edi. Uning o'zi esa baland bir saroy ustida turar edi).[4] Asar yakunida ushbu qahramon, ya'ni tangrilik da'vosini qiluvchi shoh Qahqaha sharmandalarcha halok bo'ladi. Ko'rinib turganidek, yuqoridagi asarda ham ijodkor xalq shohni "Qahqaha" muvaqqat nomi bilan atash orqali botil e'tiqodli, mazlumlarga zulm qiluvchi johil hukmdorlarning o'lim

oldidagi ayanchli holatini kinoya va istehzo bilan tasvirlaydi, ularning aftoda ahvolidan zaharhanda bilan kuladi. Bulardan ko‘rinadiki, qissalardagi “kishi nomlari ko‘proq stilistik maqsadlarga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘shanga mos holda, tanlangan simvolik xarakterdagi to‘qima nomlardan iboratdir”. [5]

Qissalarning o‘zbek versiyalarida ham, turk versiyalarida ham yuqoridagi kabi real va muvaqqat to‘qima nomlarni birdek uchratish mumkin. Ammo muayyan poetik maqsad bilan nomlangan muvaqqat onomastik birliklar o‘zbek versiyalarida ko‘proq kuzatiladi. Masalan, kofir shohning vaziri Nasir (lug‘aviy ma‘nosi “yordam beruvchi”, “tarafdor”, “muxlis” [6], u qissada asl e‘tiqodda bo‘lgan, hayotda g‘alaba qozona olgan inson timsoli), devlar shohining o‘g‘li Rashid (lug‘aviy ma‘nosi “to‘g‘ri yo‘lga irshod qiluvchi”, asarda tush vositasida imon keltirgan obraz), shohning vaziri Solih (lug‘aviy ma‘nosi “xushaxloq, kishiga faqat yaxshilik qiladigan, mo‘min-qobil” [7], asarda Toli Mag‘ribiy yurtida tushi vositasida musulmonlikni qabul qilgani uchun tili kesilib, sazoyi qilingan vazir), Qattol (lug‘aviy ma‘nosi “qotil, o‘ldiruvchi, xunxo‘r”, ko‘chma ma‘nosi “ashaddiy, yovuz” [8], asarda iymon keltirgani uchun o‘z o‘g‘lining tilini kesgan Salosil qal‘asi shohi) kabi real va gapiruvchi to‘qima muvaqqat nomlar qissalar matnining lingvopoetikasini ta‘minlab turganini ko‘rish mumkin. Shu ma‘noda, tadqiqotchi I.Xudoynazarov xalq dostonlaridagi nominativ birliklar haqidagi tadqiqotida atoqli otlar (kishi ismlari) ga matn maqsadidan kelib chiqib okkazional ma‘no yuklanishini, natijada esa maqsadli tag ma‘noli matn yuzaga kelishini ta‘kidlaganda tamomila haq edi.

Shunday qilib, hazrati Ali haqidagi o‘zbek va turk qissalarining turkcha versiyalari qahramonlar galereyasining boyligi bilan ajralib tursa-da, ularda gapiruvchi, obraz mohiyatini ochib beruvchi onomastik birliklar qissalarning o‘zbek versiyalariga nisbatan kamroq uchrashi kuzatildi. Ammo asardagi ko‘makchi va epizodik obrazlarni nominativ birliklar bilan nomlash turk qissalarida ancha faol ekanligi ko‘zga tashlanadi. Bu holat, ya‘ni asarning bir xalq variantida qahramonning atoqli ot (antroponim) bilan nomlanishi uning individuallashuvini ta‘minlasa, boshqa variantda turdosh otlar (“yigit”, “qiz” va b.) orqali ifodalanishi obrazning tipiklashtirilganligini ko‘rsatadi. Mazkur holat folklor matnlarida individuallik va umumlashtirish kategoriyalarining o‘zaro nisbatini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Andaniyazova D. O‘zbek tilida muvaqqat onomastik birliklarning badiiy-estetik xususiyatlari Filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2025. – B.190.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80 000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi. J. I. A-D / Mas‘ul muharrirlar A.Madvaliyev, D.Xudayberdiyeva. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – B.108.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80 000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi. J. IV. Q-S / Mas‘ul muharrirlar A.Madvaliyev, D.Xudayberdiyeva. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – B.22.
4. İsmet Çetin. Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Cenkenameleri. – Ankara 1997. – S.280.

5. Жўраев Б., Бегматов Э. Атоқли отларни ўрганишга доир баъзи мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1966. – №5. – Б. 57.
6. Ан-наъим ул-кабир. Арабча-ўзбекча луғат. – Тошкент: Наманган, 2014. – Б.692.
7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80 000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi. J. IV. Q-S / Mas‘ul muharrirlar A.Madvaliyev, D.Xudayberdiyeva. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – B.699.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-jild. – Тошкент: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – Б.265.

